

др.; Под ред.

С. Д. Смирнова, Т. В. Корниловой]. – М. : Аспект Пресс, 2002. – 383 с.

4. Митина О. В. Структурное моделирование: состояние и перспективы. // Ученые записки кафедры общей психологии факультета психологии МГУ. – М. : Смысл. 2005.

5. Сергиенко Е. А. Контроль поведения: индивидуальные ресурсы субъектной регуляции [Электронный ресурс] // Психологические исследования: электрон. науч. журн. 2009. N 5(7). URL: <http://psystudy.ru>

6. Холодная М. А. Когнитивные стили. О природе индивидуального ума. 2-е изд. – СПб. : Питер, 2004. – 385 с.: ил. – (Серия «Мастера психологии»).

7. Шкуратова И. П. Стилевой подход к исследованию личности: проблемы и перспективы Опубликовано в сб.: Индивидуальные и стилевые особенности личности. – Ростов-на-Дону: ЮРГИ, 2002, С.29–45.

8. Bottenberg E. N. Kognitive attituden und intelligenz // Psychologische Beitrage, 1970. B. XII (3). – S. 426-440.

9. Eysenk H. J. (Ed.) A Model for Intelligence. Berlin: Springer, 1982.

10. Gardner R. W. Jackson D. N., Messick S.J. Personality organization in cognitive controls and intellectual abilities. Psychological Issues. Monograph 8. V. 2. № 4, 1960.

11. Kagan J. Reflection-impulsivity: The generality and dynamics of conceptual tempo // J. of Abnorm. Psychology, 1966. – V. 71. – P. 17-24.

12. Sternberg R. J. Inside intelligence // Amer. Scientist. 1986. Vol. 74 (2). P. 137-143.

13. Thurstone L. L. The nature of intelligence. N. Y.: Harcourt. Brace and Company, Inc. 1924.

УДК 159.923:343.915

Гаркавенко Н.В., к. психол. н., доцент кафедри психології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

ОСОБИСТІСНІ ЯКОСТІ І ЇХ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК З КРИМІНАЛЬНОЮ ПОВЕДІНКОЮ МОЛОДІ

У статті здійснений аналіз наявності і ступеня прояву негативних якостей підлітків і молодих людей, які в екстремальних умовах існування детермінують їх протиправну поведінку. Виявлені статеві і вікові особливості в ступені прояву негативних якостей особистості. Показано, що більшою мірою ці якості проявляються у неповнолітніх підлітків від 14 до 17 років.

Ключові слова: особистісні якості, підлітки, екстремальні умови, кримінальна поведінка.

В статье осуществлен анализ наличия и степени проявления негативных качеств личности подростков и молодых людей, которые в экстремальных условиях существования детерминируют их противоправное поведение. Обнаружены половые и возрастные особенности в степени проявления негативных качеств личности. Показано, что в большей мере эти качества проявляются у несовершеннолетних подростков от 14 до 17 лет.

Ключевые слова: личностные качества, подростки, экстремальные условия, криминальное поведение.

Постановка проблеми. Безумовно, у демократизації суспільства є і негативні сторони. Це особливо гостро проявляється в уявленні підлітків і молодих людей про демократизацію, як умови, при яких кожному дозволено все. Розбещеність звичаїв молодих людей нас часто шокує: їх розв'язність, а інколи і агресивність - це все прояви якостей особистості, що класифікуються як асоціальна поведінка. Однак значне зростання злочинності серед неповнолітніх, за оцінками різних фахівців, має в своїй основі два корені: соціальний - умови, в яких здійснюється соціалізація і виховання підлітків і психологічний - це їх індивідуально-психологічні якості, які в складних умовах обумовлюють протиправну поведінку [1; 2; 3].

Але не тільки проблема боротьби зі злочинністю неповнолітніх і молодих людей повинна вирішуватись в Україні, яку роздирають протиріччя, а і не менш значуща проблема - формування світогляду, поведінки і в цілому особистості будівників майбутнього.

Відношення до оточуючих, до своїх товаришів та колег, до норм і принципів, прийнятих в суспільстві, нарешті, до юридичних вимог держави - все це складові особистості, її духовного рівня.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить, що достатня кількість дослідників розуміють важливе значення даної проблеми, її актуальність [6; 1]. Водночас, на сьогоднішній день, на жаль, в літературі дослідження, в яких висвітлюються і головне рекомендуються методи та сучасні технології впливу на особистість неповнолітніх з метою її корекції, не численні. Більш питому вагу мають дослідження психологічних змін в особистості неповнолітніх правопорушників [5; 8], впливу на них місць ізоляції [8], їх тендерні особливості [4]. Менш розробленими залишаються питання пошуку першоджерел негативних змін в психіці неповнолітніх осіб, доказу, які саме якості їх особистості слід вважати потенційними рушіями протиправної поведінки, наскільки ці якості відрізняються в різних як вікових, так і соціальних групах підлітків і молоді.

Враховуючи актуальність і значну невизначеність даної проблеми в цьому дослідженні поставлена наступна **мета:** установити наявність і ступінь прояву у підлітків і молоді якостей особистості, які в екстремальних умовах можуть привести їх до протиправної поведінки.

Виклад основного матеріалу. Для реалізації цієї мети була сформована вибірка, що складалась із підлітків від 14 до 17 років та молодих людей віком від 18 до 24 років. Причому за всіма віковими періодами вибірка складалась з груп по 50 осіб чоловічої і жіночої статі, тобто всього було досліджено 200 чоловік. Крім того, була досліджена група засуджених за кримінальні злочини: серед них осіб чоловічої статі - 34, а жіночої - 30. Всі вони мали вік від 18 до 24 років.

Виявлення особистісних якостей здійснювалось за методикою Р.Кеттелла і РРІ. Кількісні дані оброблені статистично [7].

Дані, отримані за методикою Р.Кеттелла, представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Дані про особистісні якості, що притаманні досліджуваним групам молоді (у балах)

Шкали	Групи осіб, що досліджувалися					
	Особі чоловічої статі			Особі жіночої статі		
	14-17 років	18- 24 роки	засуджені	14-17 років	18-24 роки	засуджені
A	7,8±1,38	6,9±1,33	5,5±1,04	8,0±1,38	7,1±1,72	5,9±1,44
B	5,7±1,42	6,3±1,45	4,2±0,92	5,9±1,17	6,6±1,55	4,1±1,00
C	7,4±1,80	8,0±1,26	5,8±1,33	6,9±1,20	7,8±1,30	5,1±1,22
E	6,3±1,42	7,3±1,56	9,4±8,67	5,9±1,34	7,4±1,38	8,9±1,58
F	6,6±1,70	7,2±1,82	8,8±1,90	6,3±1,72	7,0±1,81	8,4±1,71
G	5,0±0,91	5,1±1,03	3,6±0,47	5,2±0,88	5,3±1,76	3,9±0,87
H	6,9±1,72	6,7±1,66	9,0±2,71	6,4±1,64	6,2±1,34	8,8±1,98
I	6,4±1,56	6,8±1,37	5,0±0,88	6,8±1,50	7,1±1,33	5,5±1,07
L	5,0±1,02	6,5±1,44	8,0±2,03	5,2±1,11	6,3±1,07	7,9±2,04
M	5,8±1,14	6,0± 1,17	7,0±1,04	6,2±1,44	6,4±1,56	7,1±1,70
N	7,3±1,56	7,7±1,60	6,0±1,23	7,6±1,58	8,0±1,77	6,3±1,58
O	5,7±1,12	5,7±1,28	7,1±2,86	5,1±0,89	5,4±1,03	7,9±0,52
Q1	6,0±1,08	6,6±0,93	5,1±0,75	6,0±0,86	6,7±1,22	5,0±0,83
Q2	5,3±1,03	5,8±1,45	7,4±1,91	5,1±0,84	5,6±1,33	7,1±1,46
Q3	5,3±1,10	5,5±1,13	4,1±0,79	5,5±1,07	5,8±1,08	4,2±0,82
Q4	4,8±0,47	5,6±1,17	5,0±0,91	5,0±0,91	5,5±1,04	6,8±2,01

Як видно з таблиці 1 особистісні якості досліджених груп осіб характеризувалися досить істотними кількісними розходженнями. Так, по факту А, що дозволяє судити про ступінь товариськості досліджуваних, встановлено, що у оптантів чоловічої статі 14-17-літнього віку - найбільший ступінь товариськості (7,8 балів). У віковому періоді від 18-ти до 24-х років рівень контактності, прагнення до спілкування знижується й кількісно виражається в 6,3 бала. В осіб, що були засуджені за карні злочини, превалує скептичне відношення до навколишніх, байдужість, холодне відношення до людей. Тому кількісне вираження в них за цим фактором дорівнює 5,5 бала.

Досліджені жіночої вибірки всіх груп характеризуються більш високим ступенем товариськості: вони більш добродушні, емоційні й прагнуть до спілкування. Хоча закономірність та ж: найвищий рівень товариськості (8,0 балів) у дівчаток 14-17 років; в оптантів 18-24 років цей

показник знижується до 7,1 бала, а у засуджених рівнявся всього 5,9 бала. Тобто особи, засуджені за протиправну поведінку, у набагато меншому ступені прагнуть до невимушеного, м'якосердого відношення до навколишніх.

Шкала В, що дозволяє аналізувати інтелектуальний рівень досліджуваних осіб, свідчить про те, що він найбільш високий в оптантів у віковому періоді від 18 до 24 років (6,3 бали), у жінок 6,6 балів. Досліджувані 14-17-літнього віку показали рівень інтелекту в межах 5,7 балів в осіб чоловічої статі й 5,9 у жінок, а засуджені - близько 4,2 - 4,1 балів відповідно. Очевидно, аналіз ситуативних факторів, осмислювання своєї поведінки й особливо результатів своїх дій особами з останньої групи здійснюється слабо.

Емоційна стійкість суб'єкта. За нашим даними виявилось, що вона найвища в 18-24-літніх досліджуваних. У жінок вона дорівнює 7,8 балів, а в чоловіків 8,0 балів. Середні значення на рівні 7,4 (юнаки) і 6,9 (дівчата) балів у підлітків. І знову найбільш низькою емоційною стабільністю характеризувалися засуджені: 5,8 - чоловіки й 5,1 - жінки.

Варто підкреслити, що низькі бали за цією шкалою трактуються як нездатність суб'єкта контролювати свої емоції й імпульсивні пориви і нездатність виражати їх у суспільно-прийнятій формі. Ці люди мають низький поріг фрустрації, емоційні порушення, швидко стомлюються й дратівливі. Вони погано володіють контролем своїх емоцій і в них відсутнє або слабо виражене почуття відповідальності.

Дані цієї шкали зростають від підлітків до юнаків, а найвищі - у засуджених. Так, у підлітків підпорядкованість на рівні 6,3-6,4 балів, у юнаків 7,3-7,4 балів, і тільки в засуджених цей показник дорівнює 8,9 балів - у жінок і 9,4 балів - у чоловіків. Іншими словами можна підкреслити, що підвищення оцінок за цією шкалою означає, що дана особа незалежна, владна, уперта й агресивна. Такі суб'єкти мають високий рівень конфліктності, самовпевненості й норовливості.

Фактор Р, що дозволяє оцінювати ступінь стриманості в поведінці, зростає в осіб від 14 до 24 років і найвищі показники по ньому в засуджених. Діапазон виявлених змін коливається від 6,6 - 7,0 балів до 8,4-8,8 балів (табл. 1) Збільшення кількості балів по цьому факторі відображає наявність у даної людини рис характеру, які характеризуються імпульсивністю безтурботністю, що більшою мірою властиво особам засудженим за карні злочини.

На жаль, за фактором О підлітки обох статей мають приблизно однаково низький рівень нормативності поведінки (5,0-5,3 балів). їм характерні безвідповідальність, безпринципність й неорганізованість в поведінці. Хоча вони, у порівнянні із засудженими, більш усвідомлено отримуються норм та правил поведінки, а також мають наполегливість і відповідальність за свої дії, тому що в засуджених цей показник на рівні 3,6 балів - у чоловіків і 3,9 балів - у жінок.

Аналізуючи дані за фактором Н, слід зазначити, що досліджені особи у віці 14-17 років мали більшу розв'язність, неприборканість дій і хвастощі. Показники цієї групи обстежених на рівні 6,9 балів - у хлопців і трохи менше (6,4 балів) у дівчат. У віковій групі від 18 до 24 років виявляються особи більш схильні до аналізу своїх дій, стримані у своїх бажаннях. Найбільш високі оцінки в осіб, засуджених за карні злочини: вони тримаються розгальмовано, розв'язно, мають більшу схильність до ризику. Дані за шкалою Н у осіб із цієї групи на рівні 9 балів - у чоловіків і 8,8 балів - у жінок.

Ступінь співчуття й розуміння навколишніх визначається за даними шкали 1. Як видно з отриманих результатів, вона найбільш низька в засуджених. Справа в тому, що при низьких оцінках по цій шкалі ми можемо говорити про наявність у даного суб'єкта самовпевненості, твердості, черствості стосовно навколишніх. Навіть у жінок із цієї групи цей показник на рівні 5,5 балів (у чоловіків і зовсім 5,0 балів), тобто в них здатність до емпатії дуже низька.

У підлітків рівень твердості в прояві поведінкових дій вищий, ніж у юнаків і дівчат. Вони мають такі риси характеру, як напускна сміливість, нерозуміння проблем навколишніх, навмисно тверде й глузливе відношення до дій інших. Рівень показників у них - 6,8 балів у юнаків і 7,1 балів у дівчат. В осіб з вікової групи від 18 до 24 років рівень твердості прояву особистісних якостей варіює від 6,8 балів - у юнаків, до 7,1 балів - у дівчат.

Рівень довірливості, відвертості, лагідності з віком, від 14 до 24 років, зростає - про це свідчать отримані нами дані по шкалі L. У підлітків він найвищий: 5,0 балів у хлопців і 5,2 балів у дівчат. У юнаків відбувається збільшення до 6,5 балів, а в дівчат - до 6,3 балів. У той же час засуджені особи мають більше особистісних якостей, що характеризуються високою підозрілістю, заздрісністю, ревнощами. Цей показник у них на рівні 7,9 балів (у жінок) і 8,0 балів (у чоловіків).

За шкалою М виявлені найбільш високі показники в засуджених (7,0 і 7,1 балів). Останнє можна трактувати як розвинену здатність до уяви, надію тільки на себе, тобто недовіра до інших.

Збільшення ступеня ощадливості - це те, що демонструють досліджувані при переході від підлітків до юнаків; саме це підтверджують дані експерименту: у підлітків встановлено 7,3 балів - у хлопців і 7,6 балів - у дівчат; при цьому в юнаків - 7,7 балів, а в дівчат - 8,0 балів.

Прямолінійність, відсутність гнучкості в поведінці виявлено в більшій мірі в засуджених: у дівчат - 6,3 балів, а в юнаків - на рівні 6,0 балів.

Всі групи показали досить високий ступінь вразливості, депресивності й тривожності. Найнижчі результати в юнаків і дівчат, відповідно - 5,5 і 5,1 балів, а найвищі - у засуджених: на рівні 7,1 балів - у юнаків і 7,9 балів - у дівчат. Необхідно підкреслити, що високий рівень депресивності й тривожності виявляється й при бесідах із засудженими.

Дані, отримані за шкалою О, свідчать про наявність радикалізму тільки у віковій групі від 18 до 24 років (він на рівні 6,6 - 6,7 балів). Особи у віці від 14 до 17 років і особливо засуджені характеризуються більшою мірою консервативності й мало цікавляться інтелектуальними новинами. Особлива відсутність інтелектуальних інтересів властива засудженим: їхні показники за цим фактором на рівні 5,0 - 5,1 балів.

Фактор Q₂ дозволяє судити про ступінь залежності суб'єкта від групи. Вона послаблюється зі збільшенням віку, тобто найвища в підлітків (5,3 - 5,1 балів) і найбільш низька - у засуджених (7,4 - 7,1 балів). Особи цієї групи характеризуються незалежністю, прагненням до домінування, до прийняття самостійних рішень.

Рівень самоконтролю у всіх обстежених, на жаль, не дуже високий. Так, для суб'єктів у групі підлітків (5,3 балів у юнаків і 5,5 балів у дівчат) властива недисциплінованість, найчастіше відсутність бажання виконувати соціальні вимоги. У юнаків і дівчат (відповідно 5,5-5,8 балів) рівень самоконтролю й вимогливості до себе підвищується. У той же час для засуджених характерний найбільш низький рівень самоконтролю (4,1-4,2 балів) - це особи, які слабо контролюють свої емоції, поведінку, їх зовсім не хвилюють соціальні вимоги, норми моральності й моралі.

Ступінь напруженості може бути визначений після аналізу даних за шкалою Q₄. Як свідчать результати опитування досліджених груп, ступінь напруженості зростає від підлітків до юнаків і дівчат і досягає високого рівня в засуджених.

В осіб у віці 14-17 років вона на рівні 4,8 балів - у хлопчиків і 5,0 балів - у дівчат. Високі оцінки по цьому факторі в засуджених означають, що для них властива фрустрація, напруженість, підвищений рівень занепокоєння й збудливості. В осіб із цієї групи 7,0 балів у чоловіків і 6,8 балів у жінок.

Отримані результати показали не тільки наявність, але й прояв у формі поведінкових реакцій цілої групи особистісних якостей, які при наявності криміногенної ситуації можуть привести суб'єкта до здійснення протиправних або злочинних дій. Особливо виділяється група засуджених осіб: їхні показники в проявах емоційно-вольової сфери свідчать про те, що ці люди не здатні до вольової регуляції своїх емоційних поривів, не здатні порівнювати свої бажання й потреби із суспільно прийнятими нормами, підкоряючи їм свою поведінку, що є вже юридично значимим.

Висновки.

1. Досліджена молодь у віковому періоді від 14 до 24 років характеризується можливістю прояву негативних якостей особистості, які в складних, криміногенних ситуаціях можуть послужити джерелом неприйнятих у суспільстві дій і, у цілому, протиправної поведінки.

До згаданих якостей особистості відносяться такі, як дратівливість, імпульсивність, конфліктність, самовпевненість, розв'язність, ризикованість, азартність, нелагідність, депресивність, тривожність і інші.

2. Більш жорстким, холодним, байдужним і скептичним відношенням до навколишніх характеризуються особи, що належали до групи від 14 до 17 років, у яких негативні якості особистості й висока безвідповідальність за свої дії часто проявляється у більшій мірі, чим в осіб у віці 18-24 роки. Підлітки імпульсивні, напористі, погано володіють собою у фрустрованих обставинах, жадають «гострих» відчуттів і відрізняються емоційною незрілістю.

В особливо яскравій формі негативні якості особистості проявляються в групі засуджених. У них відсутній аналіз ситуативних факторів, вони не здатні контролювати свої емоції й дії, вони емоційно збуджені, досить часто агресивні й прагнуть завжди домінувати. Для них властиві неприборканість дій, самовпевненість і жорсткість стосовно навколишніх і майже повне ігнорування зауваженнями із приводу їхньої розв'язної поведінки.

Статеві відмінності у всіх досліджених групах зводяться до того, що в осіб жіночої статі у більшому ступені проявляється бажання до спілкування, у них більш розвинені емпатичні якості, вони обережні за юнаків у своїх діях. Хоча прагнення до одержання задоволень, бажання мати «гострі» відчуття в них часом вище, ніж у хлопців. У жінок вища невротичність, емоційна нестійкість, агресивність і різкі перепади й зміни настрою, при цьому вони досить часто демонструють не меншу, чим у чоловіків, агресивність, емоційну імпульсивність і істеричність.

3. Установлено, що ступінь прояву негативних особистісних якостей молодими людьми є одним з основних факторів у демонстрації ними протиправної поведінки. Особи, які мають високий ступінь прояву негативних особистісних якостей, у складній криміногенній обстановці не здатні здійснити аналіз ситуації, проявляють жорстокість і агресивність стосовно навколишніх, не в змозі передбачати результати своїх учинків і тим більше пам'ятати, що за них їм доведеться нести відповідальність. У результаті такі молоді люди можуть робити протиправні дії або корисливо-насильницькі злочини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Девиантность подростков. теория. методология, эмпирическая реальность / [Гилинский Я., Гурвич И., Русокава М., Симпура Ю. и др.] – СПб. : Медицинская пресса, 2001. – 200 с.

2. Ковалев П. А. Возрастно-половые особенности отражения в сознании структуры собственной агрессивности и агрессивного поведения : автореф. дис. на соискание научной степени к. психол. н. / П. А. Ковалев. – СПб., 1996. – 19 с.

3. Молодцова Т. Д. Диагностика, предупреждение и преодоление дезадаптации подростков / Т. Д. Молодцова. – М. : Речь, 1999. – 246 с.

4. Тушинська О. В. Тендерні особливості смислової сфери особистості неповнолітніх правопорушників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к. психол. н. / О. В. Тушинська. – Харків, 2005. – 20 с.

5. Павлик О. М. Особливості мотиваційної сфери неповнолітніх правопорушників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к. психол. н. / О. М. Павлик. – Харків, 2005. – 20 с.
6. Пирожков В. Ф. Законы преступного мира молодежи. Криминальная субкультура / В. Ф. Пирожков. – М. : Наука, 1992. – 307 с.
7. Сидоренко Е. В. Методы математической обработки в психологии / Е. В. Сидоренко. – СПб. : Речь, 2001. – 350 с.
8. Ярмиш І. О. Психологічні механізми адаптації підлітків з кримінальною поведінкою в умовах примусової ізоляції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к. психол. н. / І. О. Ярмиш. – Харків. 2003. – 19 с.

УДК 159.9

Гужва Д.В. психолог СПЗ ЦПЗ та РОС ГУ МНС України в Харківській області

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ БАР'ЄРІВ У ЗАКОРДОННІЙ ТА ВІТЧИЗНЯНІЙ ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ

У статті представлені результати аналізу основних підходів до вивчення проблеми психологічних бар'єрів у вітчизняній та закордонній науці.

Ключові слова: психологічні бар'єри, теорії особистості, стабільність до формування психологічних бар'єрів.

В статье представлены результаты анализа основных подходов к изучению проблемы психологических барьеров в отечественной и зарубежной науке.

Ключевые слова: психологические барьеры, теории личности, устойчивость к формированию психологических барьеров.

Постановка проблеми. Відносини людини з навколишнім світом являють собою активну форму взаємодії, спрямовану в першу чергу на подолання різних перешкод, які виникають на шляху задоволення її потреб. Все наше життя складається із процесу подолання безперервного ланцюга бар'єрів - фізичних, духовних, соціальних, ціннісних, інформаційних і т.д.

Термін «бар'єр» (почав вживатися на Русі із часів Петра I) від французького слова *barrière* - перешкода, від польського *barjega* або німецького *Barriere*.

Саме слово мало кілька значень: перегородка, поставлена як перешкода на шляху; загородь, огороження; перешкода для чого-небудь.

Психологічний словник термін «бар'єри» розглядає як психічний стан людини, що проявляється як неадекватна пасивність, яка перешкоджає виконанню тих або інших дій [9].

Бар'єри розглядаються як обмеження, що накладаються на власну індивідуальність і філософські переконання, які стримують від більш повного її прояву.

Існують і такі визначення: